

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра нової та новітньої історії

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

бакалавра

(освітній рівень)

на тему: «Британська політика в Індії в сфері освіти кінця
XVIII – першої половини XIX ст. »
«Development of Education System in India during British Period late 18th-century - early
19th-century»

Виконала: студентка заочної форми навчання
напряму підготовки 6.020302 Історія
Новікова Вікторія Вікторівна

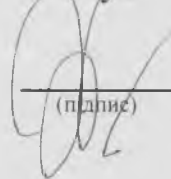
Керівник к.і.н., доц. Черних І. Д.

Рецензент к.і.н., доц. Луговий О. М. _____

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ 14 від 22.05 2017 р.

Захищено на засіданні ЕК № 2
протокол № 44 від 19.06. 2017 р.
Оцінка Відмінно / A / 96
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

(підпис)

ДьоміО.Б.
(прізвище, ініціали)

Голова ЕК

(підпис)

Гребцова І.С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2017

Ш/в. 429783

Зміст

Вступ.....	3-5
Розділ 1. Джерела та історіографія.....	6-21
1.1.Аналіз джерел.....	6-10
1.2.Аналіз історіографії проблеми	10-21
Розділ 2. Становлення британської політики в сфері освіти в Індії 1781-1813 рр.....	22-37
2.1.Заснування Калькутського медресе.....	22-23
2.2.Заснування Бенарського санскритського коледжу.....	23-24
2.3.Визначення головних напрямків політики орієнталізму та виникнення опозиції євангелістів.....	24-33
2.4. Хартія 1813 р. та її наслідки	33-37
Розділ 3. Другий етап освітньої політики Британської імперії в Індії впродовж 1813-1858 рр.....	38-52
3.1.Створення Генерального Комітету Громадської Освіти	40-46
3.2.Англійський акт про освіту 1835 р. та його наслідки	46-49
3.3.Освітня політика генерал-губернатора Джеймса Ендрю Дальхузі в 1848-1856 рр.....	49-52
Висновки.....	53-57
Список джерел та літератури.....	58-66

Вступ

Актуальність дослідження. Проблема наслідків колоніальної політики Британської імперії для Індії, як і раніше залишається об'єктом активних дискусій, тому на перший план виходять, саме ті аспекти, які пов'язані з розвитком сучасної культури мешканців Індії. Відповідно перегляд становлення питання ступеня культурного впливу Британської імперії на Індію є одним з ключових питань, що стосується ролі системи освіти в спробі вестернізації індійського соціуму. Адже проблема колоніальної освітньої політики тісно пов'язана з проблемою формування нової еліти періоду ранньої модернізації країни, яка заклала основи існування сучасної Індії. Новизна даної роботи полягає в ранній невивченості, цього аспекту дослідження, серед вітчизняних дослідників.

Мета дослідження - вивчити шляхи, напрямки і етапи британської політики в Індії в сфері освіти (кінця XVIII - першої половини XIX ст.).

Для досягнення поставленої мети в роботі необхідно вирішити наступні завдання:

- дати критичний аналіз джерелам та історіографії, які стосуються британської освітньої політики в Індії;
- вивчити основні етапи, напрямки, і результати британської освітньої політики в Індії, в окреслений період виходячи з чітко встановлених хронологічних рамок;
- простежити, які соціальні та політичні групи і фактори, як в метрополії, так і в колонії, впливали на формування англійської освітньої політики в Індії;
- оцінити, наскільки успішною виявилася британська освітня політика в Індії в даний історичний відрізок.

Об'єктом дослідження в даній роботі є історія розвитку британської політики в Індії в сфері освіти (кінця XVIII - першої половини XIX ст.).

Предмет дослідження - проблеми британської політики в Індії в сфері освіти, а зокрема еволюція розвитку британської освітньої політики в Індії кінця XVIII ст. - першої половини XIX ст.

Хронологічні та територіальні рамки роботи - робота охоплює відрізок, починаючи з 1781 року, на який припадає заснування в Калькутті мусульманського коледжу-медресе. Та закінчується повстанням сипаїв у 1857–1859 роках. Наслідком якого стало прийняття британським парламентом 2 серпня 1858 р. закону про ліквідацію Ост-Індської компанії та перехід управління Індією до Великої Британії, що означало, що всі жителі Індії стали підданими британської королеви вже як імператриці єдиної Індії.

Оскільки тема дослідження звучить, як: «Британська політика в Індії в сфері освіти (кінець XVIII - перша половина XIX ст.)», відповідно до цього територіальні рамки дослідження охоплюють територію Британської Індії з 1781 р. по 1858 р.

Методи і база дослідження. Для вирішення поставлених нами завдань був використаний комплекс загально логічних методів і прийомів дослідження, а саме: теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, а також методи синтезу, узагальнення та аналізу джерел з даної проблематики. Проте в роботі, крім загально логічних методів і прийомів дослідження були використані і спеціально-історичні методи дослідження, такі як історико-порівняльний та історико-генетичний методи дослідження.

Структура роботи - робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, що включає 78 найменувань літератури та 11 джерел.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено мету, об'єкт, предмет, сформульовані завдання, методологія та методи дослідження, показані новизна і практична значущість роботи.

У першому розділі «Джерела та історіографія» проведений аналіз джерельної бази роботи та історії дослідження проблеми (історіографії).

У другому розділі «Становлення британської політики в сфері освіти в Індії 1781-1813 рр.» Розглянуто вплив орієнталістів на освітню політику Ост-Індської компанії, а також початок першої офіційної освітньої політика в Індії у вигляді Хартії 1813 р.

У третьому розділі «Другий етап освітньої політики Британської імперії в Індії впродовж 1813-1858 рр.» розглянуто початок другого етапу становлення політики орієнталістів в Індії, а також здійснити аналіз впливу британської освітньої політики на подальший розвиток подій в Британській Індії.

У висновку підведені загальні підсумки роботи та визначені проблеми, які потребують подальшого детального вивчення.

Висновок:

Проаналізувавши історію дослідження проблеми (історіографію) ми прийшли до висновків, що спеціальних робіт, присвячених вивченню британської політики в Індії в сфері освіти (кінця XVIII - першої половини XIX ст.), в українській історіографії не виявлено. Використання індійських джерел і літератури у вітчизняній історичній науці тільки розгортається, так як становлення вітчизняної індології здебільшого проходило в контексті літератури. Піонерами в цьому відношенні виступають фахівці, що займаються мовознавством, міфологією, філософією, релігією та культурою Індії. Стосовно ж вивченості цього питання іншими дослідниками, чітко простежується, що історії Британської імперії присвячена величезна кількість праць зарубіжних вчених.

Переважна більшість британських, американських та індійських істориків, які займалися висвітленням питання британської політики в Індії в сфері освіти (кінця XVIII - першої половини XIX ст.) на початкових етапах захищали політику колоніальної експансії та виправдовували глобальну стратегію Великобританії в Індії в сфері освіти. Подібна апологія характерна для У. Фруда, Ч. Ділка, Дж. Р. Сілі, Ч. П. Лукаса та ін. Переважно це були вчені, що вийшли з числа офіцерів та чиновників, які тривалий час перебували на службі Ост-Індської компанії. В їх роботах широко розвивалася теза, про те, що імперія не тільки несла благо «відсталім народам», а й зміцнювала національний характер самих англійців, позбавляючи їх від комплексу неповноцінності і побоювань, викликаних політичними змінами в Європі, духовною кризою та наростаючим мілітаризмом. Проте з часом ці погляди протерпіли значних змін і досить важливою в цьому питанні була політика деколонізації, яка дозволила дослідникам поглянути на питання розвитку британської політики в Індії в сфері освіти (кінця XVIII - першої половини XIX ст.) більш широко. В цей час, як серед індійських, так і британських дослідників стає популярним пошук відповідей на такі питання, як: Навіщо

Британська імперія розвивала освіту в Індії та, які напрямки розвитку освіти в Індії були представлені? Щодо цих питань виникли дві протилежні точки зору: культурний імперіалізм і освітній патерналізм. Деякі дослідники розглядали політику колоніальної освіти і шкільну освіту як засіб культурного імперіалізму, а передача західних знань за допомогою англійської мови - це нав'язування чужих знань, вірувань і цінностей корінним народам. Наприклад М. Карной у своїй книзі «Освіта як культурний імперіалізм» заявив, що метою колоніальної політики і практики є збереження політичної, економічної і культурної гегемонії європейських колонізаторів. Як і М. Карной, А. Пенніцюк в своїй книзі «Англійська мова та дискусія колоніалізму» стверджував, що освіта розглядається як засіб просвіти індійського населення та інформування його про систему і переваги колоніального панування. Це був засіб для створення упорядкованого, слухняного і кооперативного населення, а також, моральним та імперативним зобов'язанням такої політики було - донести до індійського населення переваги європейських знань. К. Уайтхед, навпаки, говорить, що в британській політиці сильно відчувається освітній патерналізм. Для К. Уайтхеда колоніальна політика і практика були результатом потреб британських підданих. Також, до позитивних сторін англійської освіти він вказує не тільки соціально-економічний прогрес, а й інтелектуальне і політичне визволення. Однак, на прикладі тих же студентів Калькуттського медресе і Санскритського коледжу, ми можемо бачити, що вони виступали проти введення англійської освіти і занепаду традиційної освіти. Це показує, що не все індійське суспільство хотіло реформ і нав'язування західних знань.

Аналіз радянської та пострадянської історіографії показав, що хоча дослідженням розвитку та діяльності Ост-Індської компанії займалася велика кількість дослідників, проте здебільшого їх праці були присвячені саме питанням економічного та міжнародно-політичного розвитку Ост-Індської компанії, а спеціальних робіт які б детально висвітлювали британську політику в Індії в сфері освіти (кінця XVIII - першої половини XIX ст.) нами було не виявлено.

Зовсім новим етапом на шляху розвитку системи освіти став час британського панування в Індії. Важливу роль в цьому процесі відіграла адміністрація Ост-Індської компанії. Розширюючи свою торгово-підприємницьку діяльність з середини вісімнадцятого століття британське керівництво почало докладати серйозних зусиль для захисту і зміцнення політичного майбутнього Британської імперії в Індії. З цією метою поряд з політичними і військовими заходами, освіта стала одним з найважливіших інструментів спрямованих на викорінення забобонів проти британського панування в індійському суспільстві. Тому одним з головних завдань британської політики в Індії була модернізація індійського суспільства шляхом запровадження англійської освіти і поширення західних знань. Все це було єдиним і головним способом створення лояльної колонії під владою Британської імперії. Незважаючи на те, що британська політика в Індії в сфері освіти на початок свого розвитку була дуалістичною, так як існували дві опозиційні групи, а саме орієнталісти та євангелісти, які достатньо сильно відрізнялися в своїх поглядах, щодо розвитку освіти в Індії. Адже орієнталістська політика, була спрямована в першу чергу на просування попередніх систем освіти, а саме підготовки посадових осіб на основі священної літератури та класичних мов. Коротше кажучи політика орієнталістів в першу чергу була направлена на збереження старої системи освіти, яка виступала гарантом британського панування в Індії. Євангелісти ж виступати за цілковите домінування англійської мови та поширення західних знань в Індії. Таким чином, англійська мова як засіб навчання повинна була прокласти шлях до повної консолідації британської колоніальної імперії в Індії. Але незважаючи на зусилля євангелістів, як в Індії, так і в Британії, директори Ост-Індської компанії виступили проти подібних пропозицій. Так як місіонерська діяльність вважалася однією з найбільш небезпечних загроз для зміцнення і стабільності британського суб'єкта в Індії.

У зв'язку з цим, хоча судження орієнталістів та євангелістів різнилися щодо майбутнього індійської освіти, проте в деяких питаннях, вони все ж таки,

спромоглися дійти до повної згоди. По-перше, обидві сторони погодилися про важливість введення та поширення європейської літератури та науки. По-друге, відповідно до обох сторін, основною ціллю британської політики мав стати розвиток освіти для народних мас і збагачення народних мов шляхом вливання західних знань та ідей. Більш того, обидві сторони вважали, що народні мови не можуть бути використані в якості засобу навчання через неможливість викладання ними більшості сучасних предметів. І, нарешті, обидві сторони були згодні з твердженням, що європейські знання мають більш високий рівень розвитку та є більш прогресивними, аніж традиційна освіта місцевого населення, так як вони добре розуміли хиткість становища Британської імперії в Індії. У цьому контексті дане дослідження показує, що незважаючи на значну дискусію про майбутнє освіти в Індії, все ж таки серед британців склався чудовий консенсус, щодо модернізації індійського суспільства і створення лояльної колонії під владою Британської імперії.

Таким чином не дивлячись на те, що в основному своєму загалі британська політика в Індії в сфері освіти (кінця XVIII – першої половини XIX ст.) й була націлена саме на створення прошарку в індійському суспільстві, який би в майбутньому призвів до повної консолідації Британської імперії та Індії, проте все ж таки ця політика мала й позитивні моменти. Так як завдяки цій політиці в Індії були створені Калькуттський медресе та Бенаресський коледж, кількість колегій і шкіл, які існували за рахунок урядових коштів значно зросли на період першої половини XIX ст.:

У Бенгалії було 281 закладів – 14 498 учнів;

У Мадрасі було 142 закладів – 8 593 учнів;

У Бомбеї було 610 закладів – 25 187 учнів;

У Пенджабі (разом з Делі) було 150 закладів – 8 300 учнів;

Разом – 4 131 шкіл і колегій з 125 268 вихованцями.

Ці статистичні показники, свідчать про значні успіхи колоніального уряду у справі поширення освіти. Також не варто забувати, що навіть в Британії, того часу, не було офіційної освітньої політики, а Індія стала першою колонією Британської імперії, в якій були здійснені освітні реформи. У цьому контексті, вона стала першою колонією, в якій проводилася освітня політика, яка в майбутньому заклала основи сучасної освітньої системи Індії та відкрила шлях для важливих подій не тільки в Індії, але і в інших колоніях Британської імперії, таких як Єгипет, Африка, Кіпр і Гонконг і т.д.

Список джерел та літератури

Джерела

Опубліковані джерела

Документи

1. Акт Ост-Индской компании 1773 г.: документы // Хрестоматия по новой истории / под ред. Губера А. А., Ефимова А. В. - М.: Социально-экономическая литература, 1963. - Т. 1 (1640-1815). – 566 с.
2. Акт Ост-Индийской компании 1784 года: документы // Хрестоматия по новой истории / под ред. Губера А. А., Ефимова А. В. - М.: Социально-экономическая литература, 1963. - Т. 1 (1640-1815). - 566 с.
3. Акт Ост-Индийской компании 1813 года: документы // Хрестоматия по новой истории / под ред. Губера А. А., Ефимова А. В. - М.: Социально-экономическая литература, 1963. - Т. 1 (1640-1815). - 566 с.
4. Хартия Ост-Индской компании 1833 года (Из парламентского акта об управлении Индией, принятого 30 апреля 1833 г.) // Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / под ред. З.М. Черниловского, сост. В. Н. Садиков. - М., 1994. – 359 с.
5. English Education Act 1835 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ressabur.ru/wuzosad.pdf> (30.04.2017)
6. Macaulay T. B. Macaulay's Minute on Education [Электронный ресурс] / Т. В. Макаулай. – 1835. – Режим доступа до ресурсу: <http://home.iitk.ac.in/~hcverma/Article/Macaulay-Minutes.pdf> (30.04.2017)
7. Prinsep H. T. Note secretary to the government of India in the General Department [Электронный ресурс] / H. T. Prinsep. – 1835. – Режим доступа до ресурсу: <https://books.google.com.ua/books?id=u9FcAgAAQBAJ&pg=PA348&dq=Hilliker+>

J.+F.++Charles+Edward+Trevelyan+as+an+Educational+Reformer+in+India+1827-1838 (30.04.2017)

Періодика

8. Macaulay T. B. Critical and Historical Essays / T. B. Macaulay. // London: Longman, Brown, Green and Longmans. – 1843. – №3. – 358 p.

Мемуари та спогади

9. Grant C. Observations on the State of Society Among the Asiatic Subjects of Great Britain: Particularly with Respect to Morals and on the Means of Improving it [Електронний ресурс] / C. Grant. – 1813. – Режим доступу до ресурсу: https://books.google.com.ua/books/about/Observations_on_the_State_of_Society_Amo.html?id=vYVSAAAAcAAJ&redir_esc=y (25.04.17)

Листування

10. Petition of the Muslim inhabitants of Calcutta to the government, 21 February 1835 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://books.google.com.ua/books?id=u9FcAgAAQBAJ&pg=PA348&dq=Hilliker+J.+F.++Charles+Edward+Trevelyan+as+an+Educational+Reformer+in+India+1827-1838> (15.04.2017)

11. Petition to Lord Bentinck, governor-general of Indi, from students attached to the Government Sanskrit College, Calcutta, March 1835 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://books.google.com.ua/books?id=u9FcAgAAQBAJ&pg=PA348&dq=Hilliker+J.+F.++Charles+Edward+Trevelyan+as+an+Educational+Reformer+in+India+1827-1838> (15.04.2017)

Література

12. Айзенштат М.П. Британия нового времени: политическая история. Учебное пособие / М.П. Айзенштат; М., 2007. - 204 с.

13. Айзенштат М.П., Гелла Т.Н. Английские партии и колониальная империя Великобритании в XIX веке (1815 - середина 1870-х гг.) / М.П. Айзенштат, Т.Н. Гелла М.; Москва, 1999. - 217 с.
14. Акимов Ю. Г. Англо-французские отношения и соперничество в Северной Америке в XVII - начале XVIII в. / Ю.Г. Акимов; Санкт-Петербург, 2005. - 567 с.
15. Антонова К. А. Английское завоевание Индии / К. А. Антонова; М.: Наука, 1958. - 356 с.
16. Антонова К. А., Бонгард-Левин Г. М., Котовский Г. Г. История Индии / К. А. Антонова, Г. М. Бонгард-Левин, Г. Г. Котовский; М.: Мысль, 1973. - 558 с.
17. Богомоллов С. А. Имперская идея в Великобритании в 70—80-е годы XIX века / С.А. Богомоллов; Ульяновск, 2000. - 197 с.
18. Бондарчук Т.С. Освітня справа в Британській Індії в другій половині XIX століття за матеріалами офіційного дореволюційної російської періодики [Електронний ресурс] / Т. С. Бондарчук. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/07/bondarchuk.htm> (15.05.2017)
19. Брендон П. Упадок и разрушение Британской империи 1781–1997 / П. Брендон; М., 2007. - 960 с.
20. Брифффо Р. Упадок и разрушение Британской Империи / Р. Брифффо // Интернациональная литература. – Москва, 1939. - № 2. - С. 112-118.
21. Бэшем А. Чудо, которым была Индия / А. Бэшем; М.: Наука, 1977. - 617 с.
22. Ванина, Е. Ю. Расцвет и падение империи Великих Моголов (20-е гг. XVI - сер. XVIII вв.) в Индии / Е. Ю. Ванина // Вопросы истории. - 1997. - № 12. - С. 20-33.
23. Ванина, Е. Ю. Свобода, утраченная и обретенная / Е. Ю. Ванина // Азия и Африка сегодня. - 1997. - № 7. - С. 34-39.

24. Вызинский Г. Лорд Маколей, его жизнь и сочинения / Г. Вызинский; СПб., 1860. – 65 с.
25. Вызинский Г. Настоящее и будущее Английской Индии / Г. Вызинский // Русский Вестник. – Санкт-Петербург, 1858. - № 13. - С. 242 - 249.
26. Высокова В.В. Британская империя: становление, эволюция, распад / В.В. Высоковой; Екатеринбург, 2010. - 188 с.
27. Грудзинский В.В. Великобритания и ее империя в середине XIX века: либерализм и проблема модернизации/ В.В. Грудзинский; Челябинск, 2015. - 220 с.
28. Данков А.Г. Цели и задачи британской политики на северо-западных рубежах Индии в работах британских историков конца XIX в. / А.Г. Данков // Вестник Томского государственного университета. - Томск, 2013. - № 372. - С. 91–97.
29. Ерофеев Н. А. Закат Британской Империи / Н.А. Ерофеев; М., 1967. - 280 с.
30. Ерофеев Н.А. Английский колониализм в XVIII веке / Н.А. Ерофеев; М., 1964. - 117с.
31. Ивашенцов Г. А. Индия / Г. А. Ивашенцов; М.: Мысль, 1989. - 158 с.
32. Кареев Н.И. История Западной Европы в Новое время / Н.И. Кареев; СПб., 1904. – 325 с.
33. Ковалевский М.М. История Великобритании / М.М. Ковалевский; СПб., 1911. – 245 с.
34. Кортхилл А. Потерянная империя. Почему англичане потеряли Индию / Кортхилл А.; М., 1925. – 267 с.
35. Ливен Д. Российская империя и ее враги / Д. Ливен; М.: Феникс, 2007. – 688 с.

36. Лурье С.В. Империя как судьба / С.В. Лурье; Саарбрюккен, 2012. - 240 с.
37. Мижуев П.Г. История колониальной империи и колониальной политики Англии / П.Г. Мижуев; Санкт-Петербург., 1909. – 244 с.
38. Морган К.О. История Великобритании / К.О. Морган; М., 2008. - 680 с.
39. Неру Д. Открытие Индии / Д. Неру; М.: Политиздат, 1989. - 507 с.
40. Парфенов И.Д. Колониальная экспансия Великобритании в последней трети XIX века / И.Д. Парфенов; М., 1991. - 188 с.
41. Писарев А.А. Развитие азиатских обществ в XVII - начале XX вв.: Современные западные теории / А.А. Писарев // Либеральные социально-экономические теории: поиск внутренних факторов развития. - М.: Просвещение, 1990. – № 1. - С. 72
42. Сил А. Возрождение индийского национализма в начале XIX в. / А. Сил // Сборник Кембриджского Университета. - Лондон, 1968. - № 16. - С. 614
43. Сили Д. Экспансия Англии / Д. Сили; М., 1903. – 326 с.
44. Синха Н. К., Банерджи А. Ч. История Индии / Н. К. Синха, А. Ч. Банерджи; М.: Издательство иностранной литературы, 1954. - 440 с.
45. Тарле Е.В. Очерки по истории колониальной политики западноевропейских государств / Е.В. Тарле; М., 1965. - 435 с.
46. Фергюсон Н. Империя: чем современный мир обязан Британии / Н. Фергюсон; М., 2013. - 560 с.
47. Фурсов А. И. Английская Ост-Индская компания: политико-экономическая природа, основные этапы развития / А.И. Фурсов // Народы Азии и Африки. - Москва: ИСАА при МГУ им. М.В. Ломоносова, 2003. - № 19. – С. 166-172.

48. Фурсов, А. И. Восточный феодализм и история Запада: критика одной интерпретации / А. И. Фурсов // Народы Азии и Африки. – Москва, 1987. - № 4. - С. 93-109.
49. Adams N. and Adams D. An Examination of some forces affecting English policies in India: 1780-1850 / N. Adams and D. Adams // History of Education Quarterly. - London, 1971. - № 11. - P. 255.
50. Ballhatchet K. A. The Home Government and Bentinck's Educational Policy / K. A. Ballhatchet // Cambridge Historical Journal. – London, 1951. - Vol. 10. - № 2. – P. 228.
51. Berker E. The Ideas and Ideals of British Empire / E. Berker; Cambridge, 1941. - 563 pp.
52. Carnoy M. Education as cultural imperialism / M. Carnoy; Longman, 1974. – 378 p.
53. Clive J. Macaulay: The Shaping of the Historian / J. Clive; New York: Alfred, 1973. – 348 p.
54. Close U. The Revolt in Asia / U. Close; L., 1927. – 256 p.
55. Cohn B. S. Colonialism and its forms of knowledge: The British in India / B. S. Cohn; Princeton: Princeton University Press, 1996. – 216 p.
56. Cutts H. The Background of Macaulay's Minute / H. Cutts // The American Historical Review. – New York, 1953. - Vol. 58. - № 4. – P. 228.
57. Dilke C. Problems of Greater Britain / C. Dilke; N-Y., 1890. - 764 p.
58. Eldridge C. England's Mission. The Imperial Idea in the Age of Gladstone and Disraeli / C. Eldridge; L., 1973. - 288 p.
59. Ferguson N. Empire: How Britain Made the Modern World / N. Ferguson; L., 2003. - 448 p.

60. Froude A. Oceana or England and her Colonies / A. Froude; London, 1886. - 428 p.
61. Frykenberg R. The myth of English as a «colonialist» imposition upon India: A reappraisal with special reference to India to South India / R. Frykenberg // Journal of the Royal Asiatic Society. - London, 1988. - № 2. - P. 305-315.
62. Ghosh S. History of Education in India / S. Ghosh; New Delhi: Rawat Publication, 2007. – 255 p.
63. Hilliker J. F. Charles Edward Trevelyan as an Educational Reformer in India 1827-1838 / J. F. Hilliker // Canadian Journal of History. – Ottawa, 1974. - № 9. - 275-291 p.
64. Hunter W. The Indian Empire: Its People, History and Products / W. Hunter; L., 1899. – 317 p.
65. James L. The Rise and Fall of the British Empire / L. James; L., 1997. - 744 p.
66. Jebb R. The Empire in Eclipse / R. Jebb; L., 1926. – 235 p.
67. Judd D. Empire The British Imperial Experience from 1765 to the Present / D. Judd; L., 1997. - 568 p.
68. Kopf D. British Orientalism and Bengal Renaissance: The Dynamic of Indian Modernization 1773-1835 / D. Kopf; London: Cambridge University Press, 1996. – 299 p.
69. Lelyveld D. Aligarh's First Generation: Muslim Solidarity in British India / D. Lelyveld; Princeton: Princeton University Press, 1978. – 320 p.
70. Lucas C. The British Empire / C. Lucas; L., 1915. - 250 p.
71. Mahmood S. A History of English Education in India 1781-1893 / S. Mahmood; Aligarh: College, 1897. – 267 p.
72. Nurullach S., Naik J. P. A History of Education in India (During the British Period) / S. Nurullach, J. Naik; Calcutta: Macmillan & CO. LTD., 1951. – 259 p.

73. Parsons T. The British Imperial Century, 1815-1914: A World History Perspective / T. Parsons; N-Y., 1999. - 168 p.
74. Pennycook A. English and the Discourses of Colonialism / A. Pennycook; Routledge, 2002. – 256 p.
75. Philipson R. Linguistic Imperialism / R. Philipson; Oxford: Oxford University Press, 1992. – 110 p.
76. Richter J. A History of Missions in India / J. Richter; New York, Chicago, and Toronto: Fleming H. Revell Company, 1908. – 345 p.
77. Robinson F. Separatism among Indian Muslims: The Politics of the United Provinces Muslims 1860-1923 / F. Robinson; Delhi: Oxford University Press, 1993. – 286 p.
78. Robinson R., Gallacher J. Imperialism Free Trade. The Economic History Review / R. Robinson, J. Gallacher; Cambridge, 1953.- 460 p.
79. Ruth G. Learned Communities and British Educational Experiments in North India: 1780-1830 / G. Ruth; Virginia: University of Virginia, 1979. – 185 p.
80. Said E.W. Culture and Imperialism / E.W. Said; N-Y., 1978. - 380 p.
81. Said E.W. Orientalism / E.W. Said; London: Penguin, 1978. - 396 p.
82. Salahuddin A. Social Ideas and Social Change in Bengal, 1818-1835/ A. Salahuddin; Leiden, 1965. – 204 p.
83. Schuyler R. Fall of Old Colonial System / R. Schuyler; N-Y., 1945. - 560 p.
84. Sills D.L. Utilitarianism, International Encyclopedia of the Social Science / D.L. Sills // Sociological Thought. – London: The Macmillan Company & The Free Press, 1968. - № 16. - P. 224-236.
85. Sirkin N. The Battle of Indian Education Macaulay's Opening Salvo Newly Discovered / N. Sirkin // Victorian Studies. – London, 1971. - № 4. - P. 418.

86. Spear P. Bentinck and Education / P. Spear // Cambridge Historical Journal. – London, 1938. - № 1. - P. 83.
87. Viswanathan G. Masks of Conquest: Literary Study and British Rule in India/ G. Viswanathan; Deli, 1989. – 256 p.
88. Wright L.B. Religion and Empire: The Alliance between Piety and Commerce in English Expansion 1558-1925 / L.B. Wright; N-Y., 1968. - 546 p.
89. Zastoupil L., Moir M. The Great Indian Education Debate: Documents Relating to the Orientalist-Anglicist controversy, 1781-1843 / L. Zastoupil, M. Moir; London: Curzon Press, 1999. – 197 p.

